

גדולה שנהא ששונאים עמי הארץ לתלמיד חכם יותר משנאה ששונאים עובדי כוכבים את ישראל. ונשותיהם יותר מהם. שנה ופירש – קשה מכולם (מפני שידוע כמה תלמידי חכמים מגנים את עמי הארץ וכמה הם שפלים בעיניהם, לכך הוא שונאם יותר מכולם. רש"י).
תניא, אמר רבי עקיבא: כשהייתי עם הארץ אמרתי מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור. אמרו לו תלמידיו: רבי, אמור ככלב. אמר להם: זה נושך ושובר עצם וזה נושך ואינו שובר עצם.
תניא, רבי אליעזר אומר: אילמלא אנו צריכים להם למשא ומתן, היו הורגים אותנו.
תנא רבי חייא, כל העוסק בתורה לפני עם הארץ, כאילו בועל ארוסתו בפניו (תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב – מאורסה, לכל קהלות יעקב).
ענינים נוספים הנוגעים ליחס לעם הארץ – ע' ברכות מז. סיכה כב; סנהדרין נב צ.

דף נ

צד. כיצד נדרשו המקראות שבנבואת זכריה על העתיד לבוא?

והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון;

– זה אור (שחמה מאירה בגבורתה ואורה גדול. רש"י) שיקר בעולם הזה וקפוי (= קל, דבר שאינו נחשב) לעולם הבא (רבי אלעזר);

– אלו נגעים ואהלות שיקרים (= קשה להשיגם) הם בעולם הזה וקפויים הם לעולם הבא (רבי יוחנן);

– אלו בני אדם שיקרים הם בעולם הזה (עשירים וחשובים, ואינם טובים למקום) וקפויים הם לעולם הבא.

ביום ההוא יהיה על מצלות הסוס קדש לה' –

אמר רבי יהושע בן לוי: עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים עד שהסוס רץ ומציל (= שצלו תחתיו, כלומר עד חצי היום).

רבי אלעזר אמר: כל מצילות (= מצלותים, לקישוט) שתולים לסוס בין עיניו – יהיה קדש לה'.

ורבי יוחנן אמר: כל ביוה שבזוים ישראל עד שעה שהסוס רץ ומציל – יהיה קדש לה'.

והיה הסירות בבית ה' כמזרקים לפני המזבח – שיעשרו ישראל ומתנדבים ומביאים למקדש. ולרבי יוחנן זהו המשך הענין הקודם שהסירות יהיו של כסף ושל זהב, שתהא שם ביוה רבה להקדש.

ולא יהיה כנעני עוד בבית ה' צבאות ביום ההוא – לרבי יוחנן, זהו המשך מענין הביזה המוזכר מקודם, שלא יהיו צריכים גזברים לעשות סחורה בנכסי הקדש [כנעני = סוחר], כי יהא שם עושר גדול מן הביזה. ולפי הדעות האחרות, 'כנעני' כלומר 'אין כאן עני'.

והיה ה' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד –

בעולם הזה על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת.

לעולם הבא – כולו הטוב והמטיב.

בעולם הזה נכתב ביו"ד ה"י ונקרא באל"ף דל"ת, אבל לעולם הבא כולו אחד, נכתב ביו"ד ה"י ונקרא ביו"ד ה"י.

פרק רביעי

- צה. א. האם מותר לעשות מלאכה בערבי פסחים, ומה בין ערב פסח לשאר ערבי שבתות וימים טובים?
 ב. אלו דברים העושה אותם אינו רואה סימן ברכה לעולם?
 ג. מנהג חומרא שלא מן הדין שנהגו במקום מסוים, האם בניהם אחריהם יכולים לשנות ממנהגם?
- א. מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות – עושים. מקום שנהגו שלא לעשות – אין עושים [משעת האור או מהנץ החמה. תלוי הדבר במחלוקת תנאים לפרש"י לעיל ג:]. ומחצות היום אסור בכל מקום, והעושה – עבריין הוא ובית דין משמתים על כך.
- [להלן (נה.) מבואר שלדברי רבי יהודה, עשיית מלאכה קודם חצות אינה תלויה במנהג גרידא אלא בגליל נקטו איסור בדבר מתחילת היום (לרבי אליעזר בן יעקב – לעיל ג: כפירוש התוס'), או משעת הנץ החמה (לרבי יהודה שם). ולבית שמאי – אף ליל י"ד אסור. ואילו ביהודה נקטו התר עד חצות].
- א. טעם האיסור ומקורו; לרש"י, כדי שלא ייטרד וישכח ביעור חמצו ושחיטת הפסח ותיקון המצה מבעוד יום.
- והתוס' הביאו מהירושלמי, משום שביום שמביא אדם קרבן אסור במלאכה, משעה הראויה להקרבנו. וכתבו שמשמע בירושלמי שהוא איסור תורה. וכיון שנאסר אז, אסור לעולם, גם בזמן הזה שאין הפסח קרב [כשאר דבר שבמניין שצריך מניין אחר להתירו. עפ"י באור הרא"ם על הסמ"ג; פר"ח י"ד קטז סק"ב; מג"א ר"ס תסח ועוד]. והר"ן צדד שאינו אלא מדרבנן (וכן משמע מדברי הרמב"ן. ועתוס' חגיגה יז: ואפשר שכן גם דעת רש"י – ערש"ש לעיל ג:).
- והרז"ה כתב שבזמן הזה שאין הקרבה, תלוי הדבר במנהג לאחר חצות כמו קודם חצות, ומן המנחה אינו רואה סימן ברכה כשאר ערבי ימים טובים. והראב"ד והרמב"ן השיגוהו.
- ב. להלכה נפסק שעשיית מלאכה עד חצות תלויה במנהגי המקומות, ועד הנץ החמה מותר בכל אופן. במה דברים אמורים – במלאכות גמורות, כגון תפירת בגדים או שעושה על מנת להשתכר, ואז אסור אפילו לצורך יום טוב, אבל תיקון בגדים וכלים לצורך יום טוב, וכן הכותב ספרים לעצמו דרך לימודו – מותר, ואף לאחר חצות. וכן כל מלאכה המותרת במועד, כגון דבר האבד או מעשה הדיוט לצורך המועד – מותר כל היום (עפ"י או"ח תסח, א-ג).
- בשאר ערבי שבתות וימים טובים אין משמתים את העושה מלאכה, אלא שאמרו חכמים העושה מלאכה בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה – אינו רואה סימן ברכה לעולם.
- א. 'מן המנחה' – יש אומרים מנחה גדולה, משש שעות ומחצה (ע' מהרש"ל ומהרש"א). ויש אומרים מנחה קטנה, מתשע ומחצה. והסומך על המקלים לא הפסיד (עפ"י משנה ברורה רנא).
- ודוקא כשעושה את המלאכה דרך קבע אבל דרך ארעי, שלא קבע עליה – מותר (רמ"א שם).
- ב. אם נהגו להמנע ממלאכה בערבי שבתות קודם המנחה – אינו מנהג, כי אף בזמן איסורו אין משמתים את העושה מלאכה אלא שאינו רואה סימן ברכה (עפ"י ר"ן).
- ג. מדברי הרמב"ם ועוד פוסקים נראה שיש איסור בעשיית מלאכה בערב שבת מן המנחה, אלא שאינו איסור חמור כשאר איסורין דרבנן. והט"ו כתב שאינו איסור אלא שאינו רואה סימן ברכה.
- מסחר אינו בכלל 'מלאכה' והוא מותר עד קרוב לשבת (מגן אברהם רנא, א. וע"ש רנא, א שראוי לבעלי החנויות לסגור שעה קודם השקיעה. וע' ע"ז טו. לפי טעם אחד אסרו מכירת בהמה לנכרי, גורה שמא ימכור סמוך לשקיעת החמה והיא תלך לקולו בשבת – הרי משמע שמצוי הדבר שאל"כ לא היו גוזרים).

- ב. אלו דברים מנו חכמים שהעושה אותם אינו רואה (מאותו עסק) סימן ברכה לעולם; –
העושה מלאכה בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה, ובמוצאי שבת (עד שיושלם סדר התפילה בבית הכנסת. תוס') ובמוצאי יום טוב ובמוצאי יום הכיפורים ובכל מקום שיש שם נידוד עבירה – להביא תענית ציבור (כשהיו מתענים על הגשמים, ולא בשאר תעניות צבור. עד שיושלם סדר תפילת התענית. רש"י ור"ף עפ"י גמרא להלן. והגר"א הגיה: 'לאתווי תשעה באב'). [שבחו חכמים את הנמנע ממלאכה בערבי שבתות, הגם שנמנע בגלל עצלותו ופינוקו, שהוא מקבל שכר על כך – 'יש שפל ונשכר'].
- א. ישנם מקומות שנהגו הנשים שלא לעשות מלאכה כל ליל מוצאי שבת (עתוס' רבנו פרץ; מגן אברהם רצט ס"ק טו וא"ר ס"ק כג; שו"ת יד הלוי או"ח נא). ויש שדחו מנהג זה וכתבו שאין לו תוקף 'מנהג' כמפורש בירושלמי (עפ"י נתיב חיים על המג"א שם; ערוך השלחן רצט, כב).
- ב. עשיית מלאכה בפורים – תלויה במנהגי המקומות, ועתה נהגו להמנע בכל מקום [מלבד פרקטמאי, ששמחה היא לו]. והעושה בו מלאכה אינו רואה סימן ברכה לעולם (עפ"י רמב"ם; או"ח תרצו, א);
- המצפה לשכר אתו, בעבודה המבזה אותה (נוטלת מאזנים בידה ומהלכת בשוק להשכיר, ושכר מועט הוא (רש"י). והתוס' מפרשים: מטוה, שמגלה זרועותיה בשעת טויה). וריחים (של יד, בהשכרה – טורה גדול ושכר מועט);
המשתכר בקנים ובקננים, דברים שנפחם מרובה ושולטת בהם עין הבריות (ויש בהם המיה גדולה ושכר מועט. עפ"י מאירי);
- תגרי סימטא (– יושבים ומוכרים בשוק. יש מי שגורס 'שמיטה'), ומגדלי בהמה דקה (הכל צווחים עליהם. ודוקא במקום ישוב, אבל בחורשים וביערות – רואים ברכה. תוס'), וקוצצי אילנות טובות, ונותנים עיניהם בחלק יפה (= כשחולקים עם אחרים, תמיד מקפידים ליטול חלק יפה) – דברים שתוהים עליהם הבריות ומלעזים עליהם.
- א. ואסרו חכמים לגדל בהמה דקה בארץ ישראל. עמהרש"א שנקט שמדובר כאן בא"י, ובגלל האיסור נענש שאינו רואה סימן ברכה. ולכאורה נראה שגם כשאין איסור כגון בחו"ל, אינו מתברך משום תמהון הבריות, כהמשתכר בקנים.
- ב. אפשר שכהן הבוחר במתנות כהונה חלק יפה, הואיל וכך דינו, שנוטל מנה יפה – יכול לראות סימן ברכה (עפ"י תוס' סוף מועד קטן). ובמקום אחר (גטין נט:): מבוואר בתוס' שגם בשאר דברים שאינם ממתנות כהונה, נוטל הכהן חלק יפה, כגון עני בצדקה או חברים בסעודה, ורק בחלוקת שותפות אמרו. ויש אומרים אף בחלוקת שותפות, נוטל הכהן חלק יפה (ערו"ן נדרים סב: רש"י ומאירי גטין נט:);
- ארבע פרוטות אין בהם סימן ברכה לעולם; שכר כותבים, ושכר מתורגמנים [–הדרשה, משום שנראה כשכר שבת], ושכר יתומים [דלאו בני מחילה הם], ומעות הבאות ממדינת הים [דלאו כל יומא מתרחיש ניסא].
- הנוטל שכר לתקוע בשופר של ראש השנה או כדי להתפלל, אינו רואה סימן ברכה לעולם מאותו שכר, וכשכר המתורגמנים (או"ח תקפה, ה).
- אמר רבי יהושע בן לוי: כ"ד תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תפילין ומזוזות (הכותבים על מנת למכור. עתוס'), שלא יתעשרו, שאלמלי מתעשרים – אין כותבים. וכן תגריהם ותגרי תגריהם, וכל העוסקים במלאכת שמים, להביא מוכרי תכלת – אינם רואים סימן ברכה לעולם. ואם עוסקים לשמה – רואים.

ג. סיפרו על בני ביישן שנהגו שלא לילך (בים. עפ"י שבת יט; ראב"ד) בערב שבת מצור לצידון (ליום השוק). באו בניהם לפני רבי יוחנן, אמרו לו: אבותינו אפשר היה להם בכך שעשירים היו, אנו אי אפשר לנו – אמר להם: כבר קיבלו אבותיכם עליהם, ואי אתם יכולים לשנות מנהגם שנאמר שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אבך.

א. מדובר שהראשונים ידעו שמצד הדין הדבר מותר אלא שעשו סייג, לכך אין מתירים להם מנהגם. אבל מנהג הנובע מטעות – מתירים (עפ"י רמב"ן ועוד. ודוקא כשהטעות היתה אצל מייסדי המנהג, אבל אם הראשונים ידעו שמוותר ועשו סייג, והאחרונים סבורים בטעות שהדבר אסור מן הדין – אסור להתיר להם. מהרי"ק קמד).

לדברי התוס' מבואר שגם מנהג שהונהג על ידי העם ולא ע"י תלמידי חכמים, יש לו תוקף מחייב (וכן הביא להלכה בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ה לו, א). אך ישנם הנהגות מסוימות שנהגו העם שאין להם חשיבות 'מנהג' המחייב (ע' תוס' בשם הירושלמי, לענין מלאכה במוצ"ש [וע' תור"פ ומג"א רצט]; תוס' נא. מגן אברהם תסח סק"ד; אגרות משה יו"ד ח"א פא; קלו).

ב. אם האבות קיבלו בפירוש המנהג על עצמם בלבד, יכולים הבנים לשנותו אם לא נהגו בו אחרי מיתת אביהם (ראב"ד).

וכן אם מעיקרא לא החמירו האבות על עניים שביניהם, אפילו לא היו העניים אלא מתי מעט, רשאים הבנים שמצבם נשתנה מהאבות, להקל – שהרי האבות לא קבלו עליהם במצב זה (עפ"י דעת כהן יח).

ג. מנהג שאינו מחשש איסור אלא מהסכמת קהל לדבר אחד, רשאים הבנים לשנותו בהסכמת כולם, אלא שאין היחיד רשאי להוציא את עצמו ממנו (ראב"ד).

בדומה לזה כתב הרשד"ם בתשובה (או"ח לה. עפ"י הר"ן), שמנהג שאין בו צד איסור, אין בו משום 'ואל תטוש' (וכ"כ מדנפשיה באגרות משה יו"ד ח"א קכו, ט). ואולם כל דבריו אינם אמורים אלא במקום שאין חשש מחלוקת [כגון ביחיד היוצא ממקומו], אבל כשבאים לשנות ממנהג הנהג באותו מקום [כגון שינויי נוסח התפילה], אין התר אלא בצניעה, שהרי זהו עיקר דין המשנה שלא ישנה אדם מפני המחלוקת (עפ"י אורח משפט יח. וכ"ה בשו"ת משיב דבר ח"א יז; אגרות משה או"ח ח"ב כג וח"ג פט וח"ד לד. ובמקום אחר משמע באגרות משה (או"ח ח"ה לו, ה) שמצד הדין אין קפידא בשינויים קלים שהיחיד משנה בנוסח התפילה המקובל, אלא שטוב יותר שלא לשנות).

ד. מנהג שכרוך בו נדנדוד עבירה, כגון מניעת אכילת בשר מי"ז בתמוז עד תשעה באב אפילו בשבת – אין חייבים לעמוד במנהגם, אבל בחול – חייבים לעמוד במנהגם (רי"א ז).

ה. אין הדברים הללו אמורים אלא במנהג של ציבור, אבל מנהג פרישות וחסידות שמקבל עליו היחיד, אין בנו מחויב להחזיק במנהגו (עפ"י שו"ת חות יאיר קכו).

ו. לדברי החתם-סופר (יו"ד קז), קבלת מנהג הריהו בגדר 'נדר', ולפי זה יש להחמיר בספקו כדין ספק נדרים. ואולם לדעת מהרש"ל (ים של שלמה חולין פ"א לו), דוקא דבר שהונהג על פי חרם וכדומה, דינו כדאורייתא להחמיר בספקו, אבל סתם מנהגים, גם כשהונהגו על פי בית דין – אין להם דין נדר וספקם להקל. וכן נראה מדברי הרבה פוסקים אחרונים (דעת כהן יח. וע' גם מנחת שלמה ח"א נב ומעדני ארץ שביעית יב, ח ובשיעורי מנח"ש נדרים ג, ובספר נשמת אדם ח"ג אה"ע א).

ז. יש סוברים שאין התרה לבני המקום על מנהג שנהגו אבותיהם לסייג. ויש סוברים שאין התרה כלל למנהג שנהגו משום סייג וגדר (ע' בפוסקים יו"ד ריד רכה. וע"ע בשו"ת רב פעלים ח"ב, סוד ישרים סוס"י א).